

Staatsexamen VWO

2024

tijdvak 1
donderdag 30 mei
13.30 – 16.00 uur

Nederlands schrijfvaardigheid

College-examen schriftelijk

Vwo Nederlandse taal

Schrijfvaardigheid

Algemene instructie bij onderwerp 1 en 2

Als onderdeel van het college-examen maak je een schrijfopdracht. De toets duurt 150 minuten.

Je kiest onderwerp 1 of 2. Het is de bedoeling dat je aan de hand van de aangeboden teksten een artikel schrijft. Je kiest daartoe slechts één opdracht en maakt in geen geval meerdere opdrachten.

Geef bovenaan je tekst duidelijk aan voor welke opdracht je gekozen hebt door de letter A, B, C of D te noteren.

Gebruik de volgende richtlijnen:

- Ga uit van de tekstsoort en het publiek, zoals in de opdracht is aangegeven.
- Zorg voor een duidelijke alinea-indeling.
- Bedenk een pakkende titel.
- Bedenk minstens drie tussenkopjes van maximaal zes woorden.
- Het is niet de bedoeling dat je de inleiding bij onderwerp 1 of 2 overneemt in je eigen schrijfproduct.
- Let op zinsbouw, stijl en spelling.
- Gebruik **minimaal 600** woorden en **niet meer dan 750** woorden. Vermeld het aantal woorden onder je tekst.

Veel succes.

Onderwerp 1

Inleiding

Ontlezing

De leesvaardigheid van jongeren in Nederland is in de tijd van één generatie sterk afgenomen. We lezen allemaal minder dan vroeger. Sommige mensen maken zich zorgen over ontlezing en geven digitalisering daarvan de schuld. De vraag is of digitalisering de oorzaak is van ontlezing in ons land, want in andere gedigitaliseerde landen lezen jongeren namelijk wél goed. Mogelijk heeft het probleem te maken met de inrichting van ons onderwijs. Het wordt tijd dat er nagedacht wordt over oplossingen.

Opdracht A

Schrijf voor de lezers van een regionale krant een betoog waarin je jouw mening geeft over ontlezing. Je neemt in ieder geval de volgende informatie-elementen op:

1. Een inleiding waarmee je de aandacht van de lezers trekt en waarin je jouw standpunt aan de orde stelt door middel van een stelling.
2. Drie argumenten die pleiten voor jouw standpunt. Gebruik een relevant citaat uit onderstaande bronnen. Zet dit citaat tussen aanhalingstekens.
3. Twee tegenargumenten waarvan je er een weerlegt. Gebruik een relevant citaat uit onderstaande bronnen. Zet dit citaat tussen aanhalingstekens.
4. Een slot met een conclusie die aansluit bij jouw standpunt.

Opdracht B

Schrijf voor de lezers van een regionale krant een beschouwing over ontlezing. Je neemt in ieder geval de volgende informatie-elementen op:

1. Een inleiding waarmee je de aandacht van de lezers trekt en waarin je het verschijnsel beschrijft. Besluit de inleiding met de hoofdvraag.
2. Een visie van voorstanders onderbouwd met drie argumenten. Gebruik een relevant citaat uit onderstaande bronnen. Zet dit citaat tussen aanhalingstekens.
3. Een visie van tegenstanders onderbouwd met drie argumenten. Gebruik een relevant citaat uit onderstaande bronnen. Zet dit citaat tussen aanhalingstekens.

4. Een samenvattend slot waarin je jouw eigen visie opneemt.

De teksten die je kunt gebruiken, zijn:

Van Dijk, Yra. (2022, 14 april). De leescrisis is als de klimaatcrisis: er moet nú iets gebeuren. Maar wat? *NRC*. Geraadpleegd op 14 november 2022, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/04/14/ontlezing-is-als-de-klimaatcrisis-er-moet-nu-iets-gebeuren-maar-wat-a4113192?t=1664035202/>

Bos, Emiel. (2022, 8 augustus). Kunnen videogames de motivatie om te lezen verhogen en de leesvaardigheid van uw kind verbeteren? Geraadpleegd op 14 november 2022, van <https://www.rulethegame.nl/kunnen-videogames-de-motivatie-om-te-lezen-verhogen-en-de-leesvaardigheid-van-uw-kind-verbeteren/>

Vergeet niet de richtlijnen uit de algemene instructie in acht te nemen!

Tekst 1

De leescrisis is als de klimaatcrisis: er moet nú iets gebeuren. Maar wat?

Het veranderende leesklimaat bedreigt onze democratie en cultuur. Maar evenmin als bij de opwarming van de aarde betalen wijzelf de rekening. Het tempo waarin we het lezen verleren, is pas echt een gevaar voor de generaties na ons, en dan vooral voor de meest kwetsbaren onder hen. Ten slotte zijn er ook in de leescrisis ontkenkers, die zeggen "dat lezen er helemaal uit gaat" en dat dat niet erg is.

Om zulke leessceptici van repliek te dienen is er nu het standaardwerk *De lezende mens*. Activistisch zijn hoogleraar Adriaan van der Weel en leesexpert Ruud Hisgen echter bepaald niet. In alle rust en redelijkheid, met veel wetenschappelijk bewijs in de eindnoten, tonen ze 'de betekenis van het boek voor ons bestaan', zoals de ondertitel luidt. Waarom is lezen nu eigenlijk zo belangrijk?

Hun complexe betoog even samenvattend: lezen is de kern van onze samenleving. De cultuur is erop gebouwd (democratie, recht, onderwijs en wetenschap), ons kritisch denken is ervan afhankelijk en we worden er betere mensen van.

Niet alleen dát we lezen is van belang voor het mens-zijn, maar ook h_óe we lezen: bladerend, diep analytisch of 'geabsorbeerd'. Het is geen verrassing dat de laatste twee soorten lezen het meest in gevaar zijn nu we vooral lezen via digitale media. Geabsorbeerd lezen wil zeggen dat je door een verhaal wordt meegesleept. Voor 'diep lezen' (waar een apart hoofdstuk aan gewijd is) laat je dat juist niet gebeuren en houd je een zekere afstand tot de tekst omdat je je kritisch en analytisch opstelt: wat staat er nu echt en waarom staat het er zo?

Het is een leeshouding die in het onderwijs te weinig wordt geoefend en diep lezen is dan ook waar Nederlandse leerlingen slecht op scoren in internationale vergelijkingen. Van der Weel en Hisgen beschrijven hoe complex leren lezen is voor het brein en wat daarin allemaal moet gebeuren, en wat een ingewikkelde dingen we eenmaal kunnen als we 'diep' kunnen lezen. Precies omdat diep lezen zo moeilijk is, kiezen jongeren eerder voor het bekijken van beelden en korte tekstjes op hun schermen.

Ons brein is oververhit

Digitalisering is voor de leescrisis wat fossiele brandstof is voor de klimaatproblematiek. We kunnen niet meer zonder, maar computers en smartphones zijn 'desastreus' voor de aandacht die lezen en schrijven vergt. Ons brein is zo oververhit dat het een implosie nabij is: we lijden aan "collectieve ADHD, een systemisch, maatschappelijk probleem", schrijven Van

der Weel en Hisgen. Niet alleen TikTockende kinderen lopen risico op kortsluiting in het brein, ook de generatie die niet is opgegroeid met digitale middelen, kan zich veel minder goed concentreren en leest steeds minder boeken en lange, complexe teksten.

Deze recensie is een voorbeeld van zo'n rijke tekst, en het boek van Hisgen en Van der Weel natuurlijk vooral. Daarmee levert het een prachtig Droste-effect: terwijl je leest, begint het te dagen wat een ingewikkelde dingen je brein aan het doen is met ogenschijnlijk gemak en word je je ook bewust van de centrale betekenis van lezen in je eigen wereld. De ironie is natuurlijk dat deze inzichten over lezen zijn voorbehouden aan mensen die überhaupt nog een populairwetenschappelijk boek kunnen en willen lezen. Het wakkert het heilig vuur aan in hen bij wie het al brandde. Pleidooien over verdwijnende geletterdheid worden immers niet gelezen door weigerachtige lezers.

Vooraf het hoofdstuk 'Waarom is lezen zo belangrijk?' zou verplichte kost moeten zijn voor alle docenten en studenten, maar ook politici. Hisgen en Van der Weel citeren onderzoek waaruit blijkt dat ook de neveneffecten van lezen enorm zijn: "ontspanning, welzijn, onderwijsprestaties, mentale gezondheid, en levensverwachting".

Het hoofdstuk is één grote reclame voor de effecten van lezen, die zich ontwikkelen via een opwaartse spiraal. Het is met lezen net als met geld: hoe meer je het 'bezit', hoe sneller het groeit. Lezen zelf vergroot immers weer je leesvaardigheid, woordenschat en denkvermogen, en ook 'cognitief geduld': "het mentale proces dat de lezer in staat stelt voor langere tijd gedisciplineerd de aandacht te concentreren op iets wat niet beweegt, geen geluid maakt en het beloningscentrum in de hersenen alleen indirect prikkelt (door de inhoud)". Dat geduld heeft natuurlijk weer grote invloed op je prestaties op andere gebieden.

Sociale betekenis van leesvaardigheid

Omgekeerd verloopt ontleding langs een neerwaartse spiraal: zowel de lust om te lezen als het vermogen neemt rap af. De maatschappij reageert door steeds minder leeswerk te vragen van de scholier, de student en de consument, en teksten steeds verder te vereenvoudigen. Politici zouden volgens de auteurs dan ook een einde moeten maken aan "een onderwijspolitiek die lezen vooral ziet als informatieopname" en geen oog heeft voor de 'sociale betekenis' van hogere dimensies van leesvaardigheid.

Die sociale betekenis schuilt in onze instituties en onze democratie, die gebaseerd zijn op een schriftcultuur, en de logica en objectiviteit die eruit voortkomt. "Als we onze leerdoelen voor het lezen naar beneden bijstellen", schrijven de auteurs terecht, zou dat "de levensvatbaarheid van een democratische samenleving sterk aantasten". Lezen is direct gerelateerd aan burgerschap, dat onderwerp waarmee scholen zo worstelen. Burgerschap is immers ook gebaat bij het feit dat verbeelding, denkkraft en ook "het

vermogen om je in de gedachtegang van een ander in te leven" ontstaan met lezen.

Dat empathisch vermogen wordt vooral geoefend door het lezen van fictie. Verhalen lezen lijkt op spelen, je kunt er scenario's in uitbeelden en grenzen verkennen: "Daarmee brengen we ons zelfinzicht – inzicht in de eigen drijfveren en gevoelens – tot ontwikkeling en vergroten we het reservoir waaruit we kunnen putten om ons handelen te bepalen." Lezen, zo concluderen de auteurs, leert ons niet alleen mens te zijn, maar ook een sociaal mens te zijn. En juist omdat het schrift zo verweven is met de fundamenteën van onze westerse wereld (onderwijs, recht, wetenschap en religie, vatten ze samen), is het makkelijk over het hoofd te zien hoe belangrijk lezen is.

De kracht van *De lezende mens* is dat het onderzoek en argumenten bij elkaar brengt, die doorgaans in aparte disciplines te vinden zijn, van mediastudies tot neuropsychologie, en je zo werkelijk van de betekenis van lezen kan doordringen. Zo komt de lezer ook tot het besef dat we precies dat wat onze menselijkheid mogelijk maakt aan de industrie en de markt hebben weggegeven.

Hun doel is dus vooral bewustzijn creëren – bijvoorbeeld van de onbedoelde neveneffecten van digitalisering. Ze citeren onderzoek dat aantoont dat een digitale samenleving geletterdheid niet overbodig maakt, zoals sommigen lijken te denken, integendeel. Ook voor het aanvragen van een nieuw rijbewijs of het kopen van een concertkaartje moet je tegenwoordig immers kunnen lezen. Daarmee ontstaat er een 'digitale kloof' in de maatschappij. Maar ook niet-laageletterden hebben meer te verliezen dan ze wellicht denken: "Wat digitalisering het meest ondergraaft, zijn mentale discipline, concentratie, het vermogen abstract te denken en te redeneren, en om betogen te begrijpen."

Net als aan de opwarming van de aarde lijden we allemaal aan ontlezing. En zijn we er allemaal debet aan, met onze aangeboren drang naar sneller en meer. Dat is de belangrijkste overeenkomst tussen de crisissen: de oplossing ligt bij politieke wil, maar ook bij een stap terug zetten, wat nog nooit vertoond is door de mens. Vertragen in plaats van versnellen. Moeite doen, in plaats van kiezen voor het gemak. Zoals de thermostaat een graad lager kan, zo kan ook de laptop dichtgeklapt, een boek geleend, het kind voorgelezen worden. Nu, en iedere dag weer.

Bron: Van Dijk, Yra. (2022, 14 april). De leescrisis is als de klimaatcrisis: er moet nú iets gebeuren. Maar wat? *NRC*. Geraadpleegd op 14 november 2022, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/04/14/ontlezing-is-als-de-klimaatcrisis-er-moet-nu-iets-gebeuren-maar-wat-a4113192?t=1664035202/>

Tekst 2

Kunnen videogames de motivatie om te lezen verhogen en de leesvaardigheid van uw kind verbeteren?

De Stichting Lezen stelt dat veel jongeren niet graag lezen en dat ouders en leerkrachten maar al te grote moeite hebben met het motiveren van hen om teksten te lezen. Er is sprake van ontleding: geschreven teksten in bijvoorbeeld boeken en tijdschriften worden in steeds mindere mate gelezen. Natuurlijk veranderen media- en entertainmentvormen in de loop der tijd, maar het staat vast dat leesvaardigheid van cruciaal belang is voor de ontwikkeling van een kind, zijn of haar inlevingsvermogen en uiteindelijk ook zijn of haar sociale vaardigheden. Vanuit meerdere hoeken wordt dan ook onderzocht hoe ontleding kan worden tegengegaan, hoe kinderen gemotiveerd kunnen worden om zich te verliezen in teksten én hoe zij hun leesvaardigheid kunnen verbeteren. In deze blog gaan we dieper in op de vraag welke rol videogames hierin kunnen spelen.

Een wondermiddel?

Kinderen halen veel plezier uit het spelen van videogames en dankzij het veelzijdige karakter van deze entertainmentvorm kunnen boodschappen ook in tekstvorm worden overgebracht. Tekst is immers een cruciaal onderdeel in videogames: niet alleen tijdens dialogen stuit de speler op een grote hoeveelheid tekst, maar ook zijn er in game-omgevingen vaak vele aanwijzingen verborgen die hem of haar verder in het spel kunnen helpen. Denk dan bijvoorbeeld aan krantenknipsels, achtergelaten briefjes of cryptische hints. Kortom: op deze manier klinkt gamen als het ideale middel om kinderen te helpen bij het verbeteren van hun leesvaardigheid, maar is dat ook echt zo?

In 2017 is er onderzoek gedaan door Mienke Droop, Karly van Gorp en Ineke Verheul: zij hebben uitvoerig bestudeerd of de inzet van videogames positief effect kan hebben op de leesvaardigheid en de woordenschat van de speler. Zij spreken in het onderzoek over het ontstaan van interactieve fictie: een combinatie van lezen en gamen. Binnen dit genre baant de speler zich bijvoorbeeld een weg door een ruimte die vol zit met uitdagingen. Deze uitdagingen stellen teksten centraal en bestaan onder andere uit het oplossen van taalpuzzels, het voeren van gesprekken en het geven van commando's in geschreven taal.

Hoe pakt dit uit in de praktijk?

Als onderdeel van het onderzoek is er een experiment uitgevoerd onder leerlingen in havo-4 en vwo-3. Beide groepen namen hetzelfde verhaal in zich op, maar de één deed dat in de vorm van een game, terwijl de andere groep met zijn of haar neus in een traditioneel boek dook. Op het gebied van woordenschat is er niet per se vordering waargenomen, maar wél is gebleken dat kinderen die deze 'leesgames' speelden grotere stappen zetten op het

gebied van leesvaardigheid ten opzichte van de testgroep die een traditionele manier hanteerde. Tevens vond de groep die de game speelde het verhaal leuker, interessanter, nuttiger en zij gaf aan er meer van te hebben geleerd. Voor kinderen die opgroeien met digitale media en graag games spelen kan interactieve fictie dus een nieuwe manier zijn om met geschreven verhalen in aanraking te komen.

Eerder deed de Universiteit van Genève ook al onderzoek naar het effect van videogames op leesontwikkeling van kinderen en hieruit is gebleken dat videogames leesontwikkeling niet in de weg hoeven te staan. Integendeel, bepaalde games verhogen zelfs blijvend de lees- en leervaardigheid van jonge kinderen. Kijk bijvoorbeeld eens naar de titel *Karaton*: een kleurrijk avonturenspeel waarin taal een cruciale rol speelt. Taal is op een creatieve manier in het spel verwerkt en helpt – zeker ook kinderen met dyslexie of leesproblemen – bij het verbeteren van hun leesvaardigheid. Spelenderwijs kunnen zij oefenen en als zij in het spel successen boeken, dan worden zij beloond met bouwmaterialen om hun eigen leesparadijs vorm te geven. Een mooi voorbeeld hoe het spelen van games en lezen hand in hand kunnen gaan!

De game-industrie leest mee

Ook binnen de game-industrie is ontleding niet onopgemerkt gebleven en zo zijn er ook initiatieven ontstaan vanuit toonaangevende partijen zelf. Vorig jaar sloeg game-uitgever Ubisoft bijvoorbeeld nog de handen ineen met De Leescoalitie: een collectief dat mensen aanmoedigt om ze meer te laten lezen én te laten voorlezen. Deze samenwerking resulteerde in *Verborgene Verhalen*: unieke, geschreven verhalen die plaatsvinden in het rijke universum dat liefhebbers van videogames kennen uit de populaire game *Assassin's Creed Valhalla*. De tekst wordt aangevuld met videobeelden en audio, en ook kunnen lezers ervoor kiezen om extra informatie te ontvangen over historische termen en gebeurtenissen tijdens het doorlopen van het verhaal.

Bron: Bos, Emiel. (2022, 8 augustus). Kunnen videogames de motivatie om te lezen verhogen en de leesvaardigheid van uw kind verbeteren? Geraadpleegd op 14 november 2022, van <https://www.rulethegame.nl/kunnen-videogames-de-motivatie-om-te-lezen-verhogen-en-de-leesvaardigheid-van-uw-kind-verbeteren/>

Onderwerp 2

Inleiding

Digitale surveillance

We kennen het allemaal al: beveiligingscamera's die je filmen, mobiele telefoons die verraden waar je je bevindt en scanners die je identiteit vaststellen. Door zulke technische hulpmiddelen kunnen mensen die een potentiële bedreiging vormen, onmiddellijk geïdentificeerd worden en kunnen zaken opgespoord worden die anders verborgen zouden zijn gebleven. Digitale surveillance is de gewoonste zaak van de wereld geworden. We lijken hard op weg naar permanente elektronische bewaking van alles en iedereen. Naarmate tijd en technologie voortschrijden, zal er steeds minder aan de aandacht van geavanceerde apparaten ontsnappen. Deze digitale middelen zullen ons helpen en ons beschermen tegen alle mogelijke ellende. Dat hopen we tenminste. Maar is het allemaal wel zo simpel?

Opdracht C

Schrijf voor de lezers van een regionale krant een betoog waarin je jouw mening geeft over digitale surveillance. Je neemt in ieder geval de volgende informatie-elementen op:

1. Een inleiding waarmee je de aandacht van de lezers trekt en waarin je jouw standpunt aan de orde stelt door middel van een stelling.
2. Drie argumenten die pleiten voor jouw standpunt. Gebruik een relevant citaat uit onderstaande bronnen. Zet dit citaat tussen aanhalingstekens.
3. Twee tegenargumenten waarvan je er een weerlegt. Gebruik een relevant citaat uit onderstaande bronnen. Zet dit citaat tussen aanhalingstekens.
4. Een slot met een conclusie die aansluit bij jouw standpunt.

Opdracht D

Schrijf voor de lezers van een regionale krant een beschouwing over digitale surveillance. Je neemt in ieder geval de volgende informatie-elementen op:

1. Een inleiding waarmee je de aandacht van de lezers trekt en waarin je het verschijnsel beschrijft. Besluit de inleiding met de hoofdvraag.
2. Een visie van voorstanders onderbouwd met drie argumenten. Gebruik een relevant citaat uit onderstaande bronnen. Zet dit citaat tussen aanhalingstekens.

3. Een visie van tegenstanders onderbouwd met drie argumenten.
Gebruik een relevant citaat uit onderstaande bronnen. Zet dit citaat tussen aanhalingstekens.
4. Een samenvattend slot waarin je jouw eigen visie opneemt.

De teksten die je kunt gebruiken, zijn:

Kool, L. en Hamer, J. (2021, 28 september). We denken te snel dat meekijkende computers het beter kunnen. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 21 september 2022, van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-wedenken-te-snel-dat-meekijkende-computers-het-beter-kunnen~b508c5a1/>

Schuilenburg, M. (2022, 21 februari). De twee wetten van digitale surveillance. Geraadpleegd op 21 september 2022, van <https://www.securitymanagement.nl/de-twee-wetten-van-digitale-surveillance/>

Vergeet niet de richtlijnen uit de algemene instructie in acht te nemen!

Tekst 1

We denken te snel dat meekijkende computers het beter kunnen

Gelokt door beloftes van digitalisering laten politieke partijen, bedrijven en burgers allerlei systemen los op de samenleving. Van microtargeting (gepersonaliseerde berichtgeving) tijdens verkiezingscampagnes tot selectie op de werkvloer. Het gekke is: de hamvraag wordt zelden gesteld.

Surveillancetechnologie is allang geen exclusief speeltje meer van dictatoriale regimes die hun bevolking onder de knoet willen houden. Artsen, werkgevers en buurmannen houden zich er ook mee bezig. Terecht dus dat allerlei instanties aan de bel trekken om excessen te voorkomen. Ondertussen lijken we de belangrijkste vraag vergeten te stellen: wordt de samenleving überhaupt beter van meekijkende computers?

Surveillancedictatuur, surveillancekapitalisten - wie het debat over surveillerende digitale technologie volgt, struikelt over de waarschuwingen van partijen als Amnesty International, het Brookings Instituut en de Amerikaanse denker Shoshana Zuboff. En ze vinden politiek gehoor. Zo stelt de Europese Commissie voor het realtime biometrisch identificeren van mensen op straat door de politie te verbieden, net als de inzet van andere gevaarlijke vormen van kunstmatige intelligentie.

Al deze ophef is goed en nodig. Het schandaal rond de Israëlische Pegasus-software toonde bijvoorbeeld aan dat tal van overheden surveillance-technologie inzetten om journalisten en mensenrechtenadvocaten te bespioneren. Maar het debat is eenzijdig. De aandacht richt zich op het voorkomen van het allerergste, terwijl surveillancetechnologie ook een tweede probleem met zich meebrengt: de nuttige opbrengst kan vaak moeilijk bewezen worden.

Dat inzicht is cruciaal, want als de werking van surveillancesoftware onbewezen is, is het niet alleen de vraag of de technologie te ver gaat. Dan is het ook de vraag of surveillancesoftware überhaupt de maatschappelijke prijs waard is.

Doordat surveillancetechnologie in veel domeinen wordt toegepast (bijvoorbeeld de arbeidsmarkt, het onderwijs, de opsporing van criminaliteit), bestaat er veel onderzoek naar de werking ervan. Toch is het niet zo simpel om het nut van surveillancetechnologie te bewijzen. Neem bijvoorbeeld politieke microtargeting: politieke partijen betalen Facebook om met behulp van algoritmes gericht advertenties te sturen naar gebruikers. Werkt dit? Dat weten we eigenlijk niet.

Zo is er aan de ene kant wetenschappelijk onderzoek van de Amerikaanse Northwestern University dat vraagtekens zet bij de effectiviteit van dit soort advertenties. Het zou zelfs moeilijk zijn aan te tonen dat het advertentiebeleid van Facebook mensen beter overtuigt dan traditionele reclamemethoden.

Aan de andere kant blijkt uit onderzoek van de Universiteit van Amsterdam dat politieke microtargeting zeker een effect heeft. Niet omdat linkse stemmers overtuigd worden rechts te stemmen, maar wel omdat ze aangezet worden nog linkser te stemmen.

Deze discussie is niet verrassend. Duizenden factoren sturen de keuzes die we maken en het gedrag dat we vertonen, van onze genetische opmaak tot ons maandagochtendhumeur. Wat onze keuzes precies bepaalt, is moeilijk te voorspellen, en daarom moeilijk te beïnvloeden.

Het is opzienbarend dat talloze 'actoren' surveillancetechnologie gebruiken waarvan de werking niet wetenschappelijk bewezen is. Gelokt door de mooie beloften van digitalisering laten politieke partijen, bedrijven en burgers AI-systemen (Artificial Intelligence-systemen) los op de samenleving – dikwijls zonder dat ze kunnen bewijzen dat die werkelijk ergens goed voor zijn. Dat inzicht zou onze kijk op digitale surveillance moeten bijstellen. Waarom zouden we immers surveillance-technologie inzetten als die misschien niet bijdraagt aan het oplossen van maatschappelijke uitdagingen?

Bedenk, surveillancetechnologie heeft altijd een prijs. Wie zich bekeken voelt, gaat zich anders gedragen. En digitale systemen kunnen gehackt worden. De digitale wereld is al decennia oud, maar wordt helaas steeds onveilig. Bovendien tast surveillancetechnologie onze autonomie aan. Als de computer bepaalt welke kandidaten een uitnodiging krijgen voor een sollicitatiegesprek, ontlast hij een werkgever, maar verkleint hij diens autonomie om zelf te kiezen.

Het is goed om dit alles te laten bezinken. Want als surveillancetechnologie vrijwel altijd privacy, veiligheid en autonomie kost, moet ze die prijs waard zijn. Dan is een zorgvuldige ethische analyse wenselijk en nodig. Nuchterheid is geboden. We hoeven zeker niet alle surveillancetoepassingen overboord te gooien, maar moeten ze kritisch op hun maatschappelijke meerwaarde beoordelen. Er zijn andere manieren om onze straten veiliger te maken, boodschappen te verspreiden en mensen aan te nemen. Als AI-systemen ons werk en beoordelingsvermogen kunnen aanscherpen, dan zijn ze van harte welkom - maar denk niet op voorhand dat bestaande praktijken minder succesvol zijn dan geautomatiseerde. Het omgekeerde kan zomaar het geval zijn.

Bron: Kool, L. en Hamer, J. (2021, 28 september). We denken te snel dat meekijkende computers het beter kunnen. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 21 september 2022, van <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-we-denken-te-snel-dat-meekijkende-computers-het-beter-kunnen~b508c5a1/>

Tekst 2

De twee wetten van digitale surveillance

Digitale surveillance rukt steeds verder op tot in het klaslokaal. Zo hebben de universiteiten van Utrecht en Leiden slimme camera's opgehangen om te registreren hoeveel mensen er in de collegezalen en universiteitsbibliotheken zijn. Op die manier kan de bezetting beter worden gemonitord. In Leiden gaat het om 371 classroom-scanners à 600 euro per stuk. Opvallend is dat deze scanners veel meer kunnen dan alleen het aantal studenten tellen. Een snelle blik op de internetsite van de Zwitserse fabrikant Xovis leert dat de camera's ook het geslacht en de leeftijd van voorbijgangers kunnen herkennen. De camera's zien zelfs of de studenten een gezichtsmasker dragen. Handig in tijden van corona.

Function creep

Volgens de bestuurders van Leiden heeft de universiteit geen belang bij de extra functionaliteiten van de slimme camera's. Het zou slechts gaan om het registreren van het aantal aanwezigen in de zalen met als doel direct bij te kunnen sturen op capaciteit. Dat is een naïeve gedachte. De verantwoordelijke personen gaan hiermee voorbij aan de eerste wet van surveillance. En die luidt dat de oorspronkelijke doelstelling van techniek altijd wordt verruimd door nieuwe functionaliteiten en de opkomst van nieuwe veiligheidsrisico's. *Function creep* wordt dit genoemd. Een goede Nederlandse term hiervoor bestaat niet. Maar het idee hierachter is dat bestaande technologie geleidelijk een geheel andere werking krijgt dan aanvankelijk was bedoeld.

Stevig verzet van de studenten

Na een petitie en aanhoudend protest van de studenten hebben beide universiteiten besloten de camera's voorlopig weg te halen. Je vraagt je af waarom Utrecht en Leiden niet eerst hebben gekeken of het tellen van studenten ook lukt met andere technieken. Zo zijn er automatische bezoekerstellers op de markt, die een infraroodstraal uitzenden. Deze tellers zijn niet alleen goedkoper, maar ook minder privacygevoelig dan de dure classroom-scanners. Maar de onrust op de universiteiten van Utrecht en Leiden legt nog iets anders bloot. Het stevige verzet van de studenten wijst op een klassieke fout die organisaties vaak maken bij de implementatie van zulke technologieën. Ze vergeten de ervaringen van alle betrokkenen mee te nemen bij hun plannen.

Averechts

Steeds meer dringt het besef door dat van bovenaf opgelegde surveillance averechts werkt. Bij deze top-downbenadering wordt onvoldoende rekening gehouden met, wat je zou kunnen noemen de 'surveillance-ervaringen' van alle betrokken personen. Aan deze ervaringen zitten minstens twee kanten.

Allereerst is er het vraagstuk van de sociale inclusie. Het gaat hierbij om de vraag hoe je alle lagen kunt betrekken bij het ontwerp en de implementatie van nieuwe technologieën, van private beveiligers op Schiphol tot burgers in de wijk. Denk in het geval van Leiden en Utrecht aan participatie van de studenten als *modus operandi* bij de uitrol van de slimme camera's. Deze is belangrijk, omdat je zo stem kunt geven aan iedereen die dat niet voldoende heeft, waaronder jongeren en minderheden.

Daarbij is er het vraagstuk van epistemische inclusie. Dit gaat over het betrekken van alle vormen van kennis bij de inzet van nieuwe surveillancetechnieken. 'Episteme' komt van het oud-Griekse werkwoord *epístamai*, dat 'weten, begrijpen, vertrouwd zijn' betekent. Politieagenten en burgers in de wijk bijvoorbeeld beschikken over zowel professionele als alledaagse kennis van surveillance. Dit zijn andere vormen van kennis dan technische of wetenschappelijke kennis. Maar deze vormen van kennis zijn ook waardevol omdat ze laten zien hoe – van onderaf – surveillancetechnieken worden beleefd, met alle emoties en gevoelens die hierbij een rol spelen.

Sociale en epistemische inclusie komen niet zonder problemen. Hoe krijg je goed zicht op alle betrokken partijen? Tellen alle stemmen even zwaar? Wat moet je doen als de meningen van betrokken personen onderling verschillen en ze het oneens zijn? Dit zijn belangrijke vragen waarop geen eenduidig antwoord is te geven. Maar ze openen wel het zicht op wat je de tweede wet van surveillance kunt noemen: betrek de surveillance-ervaringen van gebruikers en andere stakeholders bij de inzet van nieuwe digitale technieken.

Bron: Schuilenburg, M. (2022, 21 februari). De twee wetten van digitale surveillance. Geraadpleegd op 21 september 2022, van <https://www.securitymanagement.nl/de-twee-wetten-van-dig/>

De bovenstaande teksten zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor dit examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Voor de oorspronkelijke tekst(en) kun je terecht in de vermelde bronnen. De Dienst Uitvoering Onderwijs is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.